

ФАНТАСТИКОЗНАВСТВО В КОНТЕКСТІ АКАДЕМІЧНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ: СКАНУВАННЯ ОБРІВЬ КУЛЬТУРИ

Визначено місце і роль здобутків фантастикознавства в проблемному полі академічної культурології. Фантастикознавство, як і академічна культурологія, зосереджені на аналізі фундаментальної категорії креативності, яка розглядається в соціокультурному просторі минулого і сьогодення.

Ключові слова: *культура, соціокультурний простір, соціокультурні трансформації; академічна культурологія, наукова фантастика, фантастикознавство, креативність.*

Определено место и роль достижений фантастиковедения в проблемном поле академической культурологии. Фантастиковедение, как и академическая культурология, сосредоточены на анализе фундаментальной категории креативности, которая рассматривается в социокультурном пространстве прошлого и настоящего.

Ключевые слова: *культура, социокультурное пространство, социокультурные трансформации, академическая культурология, научная фантастика, фантастиковедение, креативность.*

The place and role of achievement sf-studies in a problem field academic culturology is determined. Sf-studies, as well as academic culturology, are concentrated on the analysis on a fundamental category creativity, which is considered in sociocultural space of the past and present.

Key worlds: *culture, sociocultural space, sociocultural of transformations, academic culturology science fiction, sf-studies, creativity.*

Актуальність проблеми. Наукова фантастика (НФ) — помітний феномен культури кінця ХХ — початку ХХІ ст. Ідеї й образи НФ існують, функціонують і відтворюються на різних рівнях культури — елітарної, народної, масової; численні угруповання «фанів» НФ формують субкультури зі специфічною символікою, мовою, комунікаціями і носіями. Ідеї й образи НФ є активними чинниками культуротворчого процесу сучасної епохи. Феномен НФ привертає увагу не тільки літературознавців, але й інших фахівців, — філософів, мистецтвознавців, представників природничих наук, журналістів, богословів, самих письменників-фантастів. Зростаючий масив спеціальної літератури про НФ, дисертаційних досліджень, присвячених її проблематиці, створили умови для формування нової сфери гуманітарного знання — фантастикознавства (або фантастознавства), що має міждисциплінарну спрямованість. Воно має точки дотику не тільки із загальним літературознавством або мистецтвознавством, але й академічною культурологією. Серед

завдань останньої — вироблення форм теоретичних дискурсів щодо несуперечливого опису різноманітних способів реценції творчих імпульсів від НФ в актуальному культуротворчому процесі, аналіз НФ-субкультур як свого предмета, їх впливу на формування строкатих феноменів сучасної масової культури.

Особливості НФ визначають її складність як явища культури, що становить інтерес як для фантастикознавства, так і для академічної культурології. Її специфіка залишається предметом дискусії; НФ набуває суперечливих визначень — як жанру, прийому, літератури мрії, утопії / антиутопії, що функціонують на рівні масової культури, науково-технічного прогнозування тощо. Але всі ці визначення, мабуть, не охоплюють усіх сторін предмета. Адекватнішим є тлумачення НФ як цілісного феномену культури, в якому відбувається фокусування різночасових трендів розвитку вітчизняної, європейської і світової культур, органічно поєднуються принципи наукової і художньої креативності.

Джерела та публікації по темі статті. Фантастикознавство — наука, що вивчає історію / теорію НФ: її минуле, сьогодення і майбутнє, зв'язки з іншою літературою, культурою в цілому. Фантастикознавство охоплює не тільки літературні, але й культурологічні, філософські, соціально-психологічні аспекти НФ і тому долучення його здобутків до контексту академічної культурології є важливим. Джерельною базою для дослідження багатомірного і вкрай складного феномену НФ є не тільки тексти літературних творів НФ, але й здобутки образотворчого мистецтва, кінематографа. Висновки фантастикознавства щодо феномену НФ суттєво збагачують наше розуміння культуротворчого процесу різних епох.

Аналіз феномену НФ був започаткований, перш за все, працями з фантастикознавства, написаними Б. В. Ляпуновим, Ю. І. Кагарлицьким, О. М. Осиповим, Вол. Гаковим та ін. [13; 14]. Феномен НФ досліджували самі письменники-фантасти (Ст. Лем, А. і Б. Стругацькі та ін.).

Культурологічно-філософські штудії феномену НФ свідчать і про те, що його формування було пов'язано з глибинними процесами космоїзації культури [19; 24]. Фантастикознавчої проблематики торкалися філософи (Цветан Тодоров). У дослідженнях з культурології, зокрема, знайшли відображення соціокультурні аспекти розвитку фантастики в радянському суспільстві (П. Вайль, А. Генис; Т.А. Чернишова; А.Т. Щедрін), зв'язок феномену НФ з науково-технічною революцією ХХ ст. у творчості А.Ч. Кларка [25], з містико-релігійною креативністю в культурі постмодерну [21; 22]. Впливу феномену НФ на релігійну креативність сьогодення торкалися богослови (о. Серафім (Роуз), о. Родіон та ін.).

Метою статті є визначення місця і ролі здобутків фантастикознавства — інтегральної дисципліни, яка має точки дотику щодо

філософії, мистецтвознавства, літературознавства — у проблемному полі академічної культурології. Фантастикознавство, як і академічна культурологія, зосереджує увагу на фундаментальній категорії креативності, що розглядається в соціокультурному просторі різних епох минулого і майбутнього, дає моделі її граничних засад.

Феномен НФ у нашому сьогоденні віддзеркалює глибинні тренди розвитку культури, що склалися впродовж тисячоліть. Ідеться, перш за все, про здатність трансцендування — постулювання світу, що виходить за межі емпіричного досвіду і стає полем реалізації типологічно своєрідних модусів креативності. Ця здатність є фундаментальною ознакою культури в цілому, що забезпечує «духовність» людського існування взагалі. Вона набувала виразу в міфологічних уявленнях, що починають виявлятися в здобутках НФ у кризові часи; у релігійних образах і концепціях (зокрема, есхатологічних), пов'язаних як з доктринальною, так і, здебільшого, позадоктринальною, нетрадиційною релігійністю, окультно-містичними, квазінауковими концепціями; формах утопії (а згодом і антиутопії); дослідженнях з прогнозування майбутнього. І саме вона набула свого подальшого розвитку в межах НФ — особливого виду художньої фантастики, що виникла в епоху становлення сучасної науки (XVII — XVIII ст.).

У своїх вищих проявах, в етапних творах НФ демонструвала чималі евристичні, креативні можливості. Саме з таких творів, зазначав Е. Араб-огли (1925-2000), «якщо йдеться про кращі здобутки наукової фантастики, ми часто можемо почерпнути з них більше відомостей і скласти точніше уявлення про соціальні ідеали і моральні проблеми, надії й ілюзії, тривоги і розчарування нашої епохи, аніж з інших психологічних романів» [1, с. 5].

НФ у соціокультурному просторі Модерну. НФ як цілісний соціокультурний феномен остаточно формується у ХХ ст. в контексті культури західного демократичного Модерну [21, с. 43–44]; з певними труднощами і суперечностями вона набуває розвитку і в соціокультурному просторі радянського Модерну. Певний парадокс розвитку НФ у першій половині ХХ ст. полягав у тому, що «західний Модерн», незважаючи на слабкий розвиток філософського космізму, сформував ідею «Галактичного Людства»¹; в умовах «ра-

¹ Олаф (Уільям) Степлдон (1886-1950) — англійський прозаїк і вчений-філософ, один із найсміливіших мислителів-футурологів у модерній НФ, один з яскравих і понині невизнаних філософів першої половини ХХ ст., творець оригінальної «космічної етики», яка має суттєві точки дотику з концепціями К.Е. Цюлковського, П'єра Тейяра де Шардена, В. І. Вернадського й інших «космістів». У знаменитому і найбільшому своєму романі «Останні і перші люди: історія прилеглої і далекого майбутнього» (1930), що спочатку викликав сенсацію, але згодом майже позабутому, була змальована, ймовірно, перша — і безперечно наймасштабніша — історія майбутнього, що сягає на 2 млрд років еволюції розуму на Землі й у Сонячній системі. Наша цивілізація займає на шкалі лише незначний сегмент (Перші Люди), а оповідання ведеться від імені одного з останніх — Вісімнадцяти Людей.

дянського Модерну», де певний час ще на початку 30-х рр. ХХ ст. зберігалися здобутки філософського космізму М. Ф. Федорова (1828-1903), К. Е. Цюлковського (1857-1935) та ін., НФ (зокрема «космічна» НФ), не змогли набути належного розвитку, — аж до виходу друком роману І. А. Єфремова (1907-1972) «Туманність Андромеди»¹.

Одним з проявів НФ-креативності, який досліджує фантастикознавство, є «реалізація неіснуючого», опанування «граничних можливостей» у фантастичних образах; у поле її зору потрапляли психологічні й соціально-духовні наслідки (соціально-філософські, культурні, моральні) соціокультурних трансформацій, — реалізації цих нетипових, небуденних можливостей природи і суспільства, які несподівано, «раптово» стають реальністю. Специфіка НФ дозволяла зафіксувати глобальність і багатозначність тенденцій розвитку культури, унаочнити й олюднити абстрактність наукових уявлень неklasичної (і постнеklasичної) науки, які, зазвичай, не віддзеркалюються традиційними формами мистецтва. А ці процеси становлять інтерес для академічної культурології.

Особливості генези НФ у новоевропейському соціокультурному просторі зумовили її тривалу і стійку орієнтацію на науку. Ця орієнтація віддзеркалювала всебічний і глибокий за змістом процес сайєнтифікації культури, що становить неабиякий інтерес для академічної культурології. Вирішуючи свої специфічні проблеми, НФ долучає до актуального культуротворчого процесу науковий матеріал, вільно оперує ним, «перекомбінуючи» й асимілюючи його відповідно до цілей і потреб дослідження нових реалій, в яких відбиваються суперечності сьогодення.

Культуротворчий процес ХХ ст. переконливо засвідчив, що цей матеріал можна запозичувати не тільки з «науки переднього краю», але й девіантної науки, з фонду «архівного» знання тощо. Фундаментальною підставою креативності у сфері НФ стає дедалі наполегливіше звернення до протонаукового, паранаукового, езотеричного, псевдонаукового, квазінаукового, антинаукового, псевдонаукового видів знання; НФ апелює також до повсякденно-

¹ Відповідно до спогадів О.Л.Чижевського (1897-1964), К.Е. Цюлковський у бесіді з ним висунув ідею чотирьох основних ер буття людини і людства у Всесвіті. Перша — ера народження, — «в яку людство вступить через кілька десятків років і яка триватиме кілька мільярдів років»; друга ера — ера становлення, що «означається розселенням людства по всьому космосу» і триватиме сотні мільярдів років; третя ера — ера розквіту людства — триватиме сотні мільярдів років; четверта — «термінальна», або «променева, ера», — в яку «корпускулярна речовина перетвориться в променеву. Що таке променева ера космосу, — відзначав К. Е. Цюлковський, — ми нічого не знаємо і нічого запропонувати не можемо» [18, с. 425-426].

практичного, особистісного знання, що формується предметним середовищем, матеріальною культурою епохи, по-своєму віддзеркалює проблему багатоманітності знання, які зафіксовані в епістемології останньої третини ХХ ст. [6] Інтуїтивне, художньо-естетичне бачення світу, притаманне творам НФ, надає можливість унаочнити набутки наукового пізнання, що ввійшли в реально функціонуючу наукову картину світу (НКС), персоніфікувати їх, утілити складні поняття в антропоморфізованих образах. Зазначені процеси потребують філософсько-культурологічного аналізу.

Звернення до НКС, яке відбувалося в соціокультурному просторі Модерну, тривалий час давало наснагу образам, ідеям, що створюються в межах НФ і досліджуються фантастикознавством. Адже при побудові самої НКС «використовуються всі напрацьовані людством засоби синтезу і згортання інформації, зокрема розмиті поняття, «сіра» логіка, образи-гешталти й особливо форми *художнього узагальнення* (Курсив П. Д. і Л. Я. — Прим. А. Щ.)». НКС «насичена образами, що не зводяться до формальних визначень... Звідси — багатозначність і безкінечність у глибину образів НКС, здатних викликати певні продуктивні асоціації... Ці розпливчаті, несуворо сформульовані поняття-образи дають евристичні імпульси для широких узагальнень і аналогій, подальшого наукового пошуку» [11, с. 27]. Із сайєнтифікацією культури вони, як матимемо можливість переконатися далі, починають функціонувати за межами власне науки, в збуреній свідомості суспільства, яке перебуває в надзвичайно болючому кризовому стані, стають здобутками масової культури. А цей процес не може залишитися поза увагою академічної культурології.

НФ як феномен художньої культури ще в одному аспекті віддзеркалює сучасний стан самої постнекласичної науки, де «на наших очах (особливо в таких галузях, як вивчення суперсиметрії і побудова відмінних моделей Усесвіту) в релятивістській космології виникла уявна фізика». В сучасному науковому пізнанні, слушно вважав С.Б. Кримський (1930-2010), спостерігається «експансія гіпотетичності у сфері цілих наукових напрямів», а «об'єктом досліджень опиняються не тіла і реальні поля, але певні сузір'я можливостей» [8, с. 73]. Але оперування найкарколомнішими гіпотезами, звернення до «найнеможливіших можливостей»; оперування художніми узагальненнями, наявними в НКС; незвичними засобами «згортання» наукової інформації; несподіваними матеріальними й ідеальними засобами перетворення світу, — усе це є цариною НФ, за допомогою якої вона здатна істотно впливати на масову свідомість, креативність епохи та її прояви в окремих сегментах культури. Одним з неочікуваних наслідків цього є пошквалювання сайєнтологічних вірувань, яке фіксується академічною

культурологією спочатку в локальних культурах Модерну, а потім і постмодерновому глобалізованому соціокультурному просторі.

На відміну від науки (і особливо її набутоків постнекласичного етапу), що вийшла далеко за обрії світу повсякденності сучасної людини, НФ зберігає і помітно посилює безпосередній зв'язок з побутовим мисленням, з масовою свідомістю сучасного суспільства. Тому саме НФ «стала тим механізмом, за допомогою якого не-виразні здогадки, неперевірені моделі, «безглузді», сміливі припущення, яких завжди чимало виникає в науковому середовищі, введено до ширшого наукового обігу, ... вносилися до будь-якої експериментальної перевірки в масову свідомість» [19, с. 72]. З думкою літературознавця солідарні й письменники-фантасти, які вбачають у феномені НФ той канал, що «викинув у сферу інтелектуального споживання сиру масу ідей, здогадів, припущень, які можна було б кваліфікувати як міфи нового часу...» [16, II дод., с. 364]. Але насичення масової свідомості подібними побудовами, своєрідними «напівфабрикатами» наукового пошуку, перетворення їх на засаду актуального культуротворення зумовлювало зміни в самому механізмові культурної креативності, — сприяло виникненню, відтворенню, поширенню завищених сподівань і очікувань на безжмарне майбутнє, строкатих утопічних формоутворень різноспрямованої світоглядної природи, неоміфів і споріднених їм форм.

Перед техногенною цивілізацією, що склалася в XIV–XV ст. у Європі, а потім переможно ствердилася в усьому світі, на межі II–II тисячоліть постали глобальні проблеми і кризові явища. Інтерес академічної культурології щодо зазначених процесів дозволяє дійти висновку про необхідність вивчення як феноменології кризових явищ, так і їх віддзеркалення духовною культурою суспільства на її різних рівнях, — «високої», масової, народної. Остання третина XX ст. стає часом подальшої соціокультурної трансформації, розгортання і поглиблення дегуманізованого НТП, численних екологічних і техногенних катастроф; його розуміння як руйнівної сили стає «вертикально-інтегруючим» для культуротворчих процесів, що відбуваються на різних «поверхах» культуротворчого процесу.

На тлі набуваючих гостроти соціальних конфліктів, помітного послаблення сподівань сучасників на всемогутність науки відбувається трансформація і самої НФ. Саме тут і тоді відбулося «перетинання» ареалу її культурного буття, з одного боку, і релігії, — з іншого. Особливо придатною для таких несподіваних «синтезів» стає релігія в її нетрадиційних формах, зокрема «ньюеджерівської» приватної релігійності, що набула поширення в соціокультурному просторі глобалізованого світу [20]. Таке «перетинання» ареалів буття НФ і «нової» релігійності багато в чому мало контекстуальний характер щодо соціокультурних характеристик доби глибокої циві-

лізаційної трансформації, яку переживає людство; воно потребує уваги не тільки академічної культурології, власне фантастикознавства, але й залучення інструментарію академічного релігієзнавства.

Культура, що є також полем взаємодії теоретичного і духовно-практичного способів опанування світу, «олюднює» людиноне-сумірний світ; саме в цьому слід шукати онтологічні засади взаємодії НФ і релігії [21]. Актуальний літературний процес, здобутки сучасних письменників-фантастів підтверджують цю тезу. Зокрема показово в цьому сенсі є збірка Володимира Хлумова «Фатальні письмена», до якої ввійшов здобуток, що є репрезентативним з точки зору віддзеркалення ідей «New Age» у НФ — «Принадність» («Прелесть»); він має підзаголовок «Повість про Нову Людину» [17]. З огляду на зміст повісті він є дуже репрезентативним — дійсно йдеться про пришествя героя, на кшталт Аполлонія Тіанського Флавія Філострата або Майкла Валентина Сміта Р. Хайнлайна, які є носіями відновлення, нового мислення, порятунку. Воля головного героя В. Хлумова починає викривляти реальність, він набуває здатності перетворити людину на комаху; відповідно до Карлоса Кастанеди, він здатний змінювати «опис світу», переміщаючи «точку зборки», і, як наслідок, творити вражаючі чудеса. «Принадність» можна вважати відповіддю на очікування окультино-містичної свідомості сьогодення щодо «Ери Водолія»; її дискурс є прийнятним для НФ-субкультур, і не тільки. Оскільки, з християнської точки зору, Вадим — один з кандидатів в антихристи. В новому, містико-релігійному контексті образи НФ дедалі частіше сприяли ілюзорному подоланню межі між реально існуючим і уявним, водночас компенсуючи підупалий авторитет науки.

Стираючи межі між реальним і уявним, природним і надприродним, НФ втручається в царину, яка була виключно прерогативою релігії, — у сферу надприродного, чудесного, сакрального¹. Перетворення НФ в елемент масової культури мало результатом своєрідну «раціоналізацію чудесного», адже пересічний аматор цього літературного жанру без зайвих роздумів може витлумачити будь-який прояв сакрального, елемент релігійної картини світу (РКС).

¹ «Виникнення фантастики на релігійну тему, — відзначають М. Галіна і В. Каплан — стає нині настільки масовим, що вже можна навіть виокремити окремі «піднапрями»: містико-історичний роман (Андрій Валентинів, Олена Хасцька, Ольга Єлісєєва); «теологічна космоопера» (з останніх назв «Спектр» Сергія Лук'яненка); навіть «містичний технобойовик» («Полудень сьогоднішньої ночі» Дмитра Володихіна). І, нарешті, «альтернативна теологія» [4, с. 252]. Безсумнівно, процес цей ставатиме все потужнішим.

Подібне полегшення наведення «мостів» між різними сферами культури, утворення «перетинів» між її віддаленими елементами, синтез уявлень про природне і надприродне, поєднання раціонального й ірраціонального, сміливе запозичення ідей і образів з НКС, а віднині РКС, подолання меж між можливим і неможливим у контексті НФ досягаються завжди завдяки специфічній художній картині світу (ХКС), яку можна визначити «як відтворення всіма засобами і видами мистецтва» цілісного синтетичного уявлення «про конкретно-історичну дійсність у межах певних просторово-часових діапазонів (історичних формацій, епох, періодів)» [10, с. 21]. Якісне розширення просторово-часових діапазонів буття людства, хронотопу людської цивілізації, яке відбувалося в другій половині ХХ ст., не могло не вплинути на ХКС, притаманну культурі зрілого Модерну. А її аналіз переконує в тому, що сучасна ХКС генетично пов'язана з міфологічним світоглядом, оскільки прагне відтворити холистичні уявлення про світ, повернутися до втраченої єдності емоційного і раціонального, «сплавити» в єдине ціле образи й поняття.

Архаїзація культури постмодерну і НФ-креативність. Образи НФ генетично пов'язані з міфологічним баченням світу [12]. Архаїзація культури доби постмодерну позначилася на ХКС-НФ, — це стосується як відтворення міфологічного світобачення, традиційної міфологічної картини світу (МКМ), так і запозичення окремих міфологічних образів. Зокрема, «світ «усеможливості», що пропонується міфопоетичним світосприйманням, рятує від «потенційного божевілля» і «антропологічної кризи»,... дозволяючи людині забезпечити собі мінімальний рівень психологічного комфорту в нестабільній соціокультурній ситуації» [7, с. 85]. Це засвідчують здобутки НФ періоду глибоких соціокультурних трансформацій. Серед міфологічних образів, до яких звертається сучасна НФ у формуванні нового світобачення, на новому рівні відтворюється вже теоретизування і раціоналізована концепція Світового Древа. «Наш Усесвіт, — стверджує один з героїв В. Головачова, — являє собою одну з Гілок Фрактального Дендроконтинуума, або Гілку Древа Часів, «повернену» щодо інших Гілок на певний «кут» — квант повороту» [5, с. 74]. Ось таке «дерево» НФ з «привоем» ідей Курта Гьоделя...

А що дає можливість «стрибків» з гілки на гілку? Вона перетворює людину на «мандрівника світами», створює можливості зустрічей із самим собою, — але таким, що набув ознак «інаковості», пов'язаної з дивергентним соціальним досвідом, накопиченим у принципово різних соціокультурних контекстах. Два світи майбутнього — варіанти нашого Завтра — представлені в збірці Дмитра Володихіна [2]. Його герой — Сомов — один, але з різних світів; він єдиний, але у двох обличчях — схожих і настільки ж

різних, до того ж знайомий сам із собою. Зненацьке «розпаралелювання» осі часу зіштовхує цих двох (одного) героя (героїв), що живе (живуть) у різних світах. Віктор Сомов, 29 років, мешкає у світі тотального, всеохоплюючого мілітаризму, з нескінченними війнами, у світі жорстокості й терору, де життя окремої людини не варте навіть гроша. Світ Дмитра Сомова, 32 років, є світом тотального спокою, впорядкованості, яка не залишає простору розвитку індивідуальності. В численних здобутках НФ щодо «альтернативної історії» відбувається культуротворчий процес, не завжди очевидний для сучасників, але з далекосяжними наслідками щодо майбутнього. Ідея «паралельних світів» (що є одним з аспектів сучасної революції в космології, яка спрямована на відмову тлумачити астрономічний Усесвіт як Універсум), набуває антропологічних вимірів. Свого часу аналогічну роль щодо геліоцентричної системи світу, концепції множинності світів відігравали здобутки Лукіана Самоського, С. Сірано де Бержерака, Ф. Годвіна та ін.

У контексті реально функціонуючої ХКС-НФ відбувається створення «ідеальної предметності», що становить інтерес не тільки для фантастикознавства, але й для академічної культурології. Ця віртуалізована предметність є наслідком «усієї людської практики» епохи зміни цивілізаційного типу розвитку, а її експансія в культурі має (і матиме дедалі значніші) наслідки для подальшого розвитку людської цивілізації. У контексті ХКС-НФ «ідеальна предметність, що кристалізується в межах наукової мови, разом з тим стає набутком усієї культури..., переходить у художні образи, в спосіб мислення мільйонів людей» [15, с. 195]. Одним з численних наслідків цього процесу є безпосередній вплив не тільки на масову свідомість кризового суспільства, але й на відтворення широкого спектра нетрадиційних вірувань.

Ідеальна предметність, створена в межах НКС, РКС і в ХКС, віддзеркалює разючі, якісні зміни в суспільному житті і водночас перетворюється на істотний чинник цих змін. Прийоми екстраполяції, моделювання, запозичені НФ відповідно безпосередньо з методології наукового пізнання, дозволяють наочно простежити висновки з певних гіпотез, припущень, міркувань щодо реалізації їх у близькому, середньовіддаленому, віддаленому майбутньому. Використання пластичних фантастичних образів, що припускають будь-яку трансформацію реальності, дозволяє в контексті кращих здобутків НФ утілити бажану / небажану «модель можливої дійсності» у вигляді цілісного світу, фантастичного щодо плинної реальності і реалістично-типового у своїй фантастичній предметності. «Ні, ніхто не говорить, що персонаж у фантастичному романі повинний бути вирубаний сокирою з колоди, недостовірний, учинки його нічим не мотивовані та інше, — зазначають літературні критики Ярослав Веров та Ігор Мінаков. — Деяких загаль-

нолітературних принципів необхідно дотримувати. Але в протистоянні «оригінальне ФД (фантастичне допущення — Прим. А.Щ.) або пристрасті за Достоевським» amator фантастики, не сумніваючись, вибере перше» [3, с.258].

Креативність була рушійною силою, що дозволила багатьом суспільствам у минулому Землі подолати труднощі росту і кризи самоідентифікації, переосмислити не тільки власну культурну спадщину, але й по-новому осмислити своє місце суб'єктно однорідного людства у Всесвіті, знайти в ньому інноваційний потенціал, визначити переконливий спосіб пролонгації власного буття у віддалене майбутнє. Оригінальний варіант дослідження граничних онтологічних засад креативності здійснив Ст. Лем у творі «Нова Космологія», що являє собою рецензію на уявний текст виступу майбутнього лауреата Нобелівської премії [20]. Космокреатика Ст. Лема ґрунтується на засадах дослідження т. зв. «астросоціологічного парадокса» — феномену «Мовчання Всесвіту» [23]. У зоряному Всесвіті не спостерігаються ані «фотонні ракети», ані населені станції (на зразок «циліндрів О'Нейла»), ані інші «астроінженерні» споруди, що стали органічною частиною «ідеальної предметності» сучасної культури (варто пригадати лише «Вавилон 5» М. Стражинського), до створення якого чималих зусиль долала НФ.

У особі Ст. Лема сама НФ піддає критиці свої власні засади і здобутки. Механічна пролонгація сучасного етапу діяльності людини у віддалене і найвіддаленіше майбутнє є помилковим, проявом інерції нашого мислення. Оскільки знаряддево-інструментальні технології, за Тестою (і Лемом) притаманні цивілізаціям, що, подібно до земної, перебувають на ембріональній стадії розвитку.

Ст. Лем вустами Альфреда Тести викладає концепцію, відповідно до якої весь оточуючий нас Космос є перетвореною активним Розумом Природою; весь наш Космос тлумачиться як штучний витвір Надрозуму [9, с. 189-220]. Надцивілізації, що розвиваються і взаємодіють упродовж багатьох мільярдів років, не використовують жодної інструментальної техніки; їх знаряддям є те, що ми називаємо «Законами Природи», а сама «Фізика» являє собою «машину», яка розбудовується взаємодією цивілізацій протягом мільярдів років і ще триває.

Вихідною точкою розвитку «Всесвіту Тести» був так зв. «Пракосмос» зі своїми «працивілізаціями». У процесі розвитку вони якісно трансформували навколишнє середовище і докорінно змінювалися самі; навіть не маючи між собою безпосереднього контакту (саме звідси і «Мовчання Всесвіту»), вони через зміну космічного середовища ведуть своєрідну гру і зникають, породжуючи нові, досконаліші, цивілізації.

Феномен «Мовчання Всесвіту» зумовлений існуванням двох законів у «Новій космогонії». По-перше, жодна цивілізація нашого

рівня не може знайти розвиненіших цивілізацій-гравців не тільки тому, що останні не тільки мовчать; їх поведження нічим не відрізняється від космічного тла, більше того, воно є цим тлом. По-друге, цивілізації-гравці не можуть спілкуватися з молодшими цивілізаціями, тому що між ними існують деякі просторово-часові бар'єри. Крім того, нічого не відомо ані про природу цивілізацій-гравців, ані про їх тривалість життя, ані про їх субстратні засади. Космічна гра цивілізацій закінчується хаосом, з якого виникає новий Космос зі своїм колективом цивілізацій-гравців, щоб почати «гру» заново. Отже, космічна гра відбувається по колу, зазнає «вічного повернення», а питання щодо «початку Всесвіту» втрачає вихідний сенс. Креативність набула форми креаціонізму і відповідно — космологічних вимірів; сама культурологія утворила спільну сферу, «сферу перетину» з космологією.

Таким чином, культурологічний підхід до феномену НФ, що спирається на здобутки сучасного фантастикознавства, виявляє її своєрідність у культуротворчому процесі зрілого Модерну. В контексті здобутків НФ тривалий час відбувалося підпорядкування мистецтва, уяви науково-прогностичним технологіям. Але матеріалом узагальнень НФ, на відміну від науки, були не поняття, що знаходяться за межами «порогу розпредмечуваності» більшості сучасників, а художні образи, які мають підґрунтя, яке сягає міфологічних глибин свідомості. ХКС-НФ, художні моделі світу, відтворені в здобутках НФ, досліджуваних фантастикознавством, зберігають наукову вірогідність власної структури; одночасно вони сканують обрії культури, зазирають у майбутні цивілізаційні трансформації, надають недоступне науці чуттєво-наочне втілення можливих типів конфлікту людини як з природним, так і з соціальним середовищем. Особливості фантастичної поетики (відображення реальності в різко-незвичній, «відстороненій» формі) допомагають висвітлити, зробити прозорим поки що прихований зміст цивілізаційних соціокультурних трансформацій, недоступних повсякденному, емпіричному сприйняттю, з урахуванням релігійних, міфо-релігійних, містико-релігійних чинників цих змін. Таким чином, НФ як явище сучасної культури, як сфера актуальної культуротворчості задовольняє нагальну потребу суспільства в художньо-наочному опануванні позаемпіричної реальності сучасного глобалізованого світу, потребує уваги академічної культурології.

Список літератури

1. Араб-оглы Э. А. Диалоги с будущим / Э. А. Араб-оглы // Лем С. Избранное / С. Лем ; пер. с польск. — М. : Прогресс, 1976. — С. 5-18.
2. Володихин Д. Убить миротворца / Дмитрий Володихин. — М. : АСТ, 2003. — 380 с. (Серия «Звездный лабиринт»).

3. Веров, Я. На своём поле / Ярослав Веров, Игорь Минаков // Если. — 2009. — № 3. — С. 247-258.
4. Галина М. В поисках чуда / М. Галина, В. Каплан // Если. — 2003. — Июнь. — С. 252-258.
5. Головачев В. В. По ту сторону огня: Фантастические произведения / В. В. Головачев. — М. : Эксмо, 2006. — 416 с. — (Абсолютное оружие).
6. Заблуждающийся разум?: Многообразие вненаучного знания / отв. ред. и сост. И. Т. Касавин. — М. : Политиздат, 1990. — 464 с.
7. Козолупенко Д. П. Принцип всевозможности: мифопоэтическое мировосприятие в современном мире / Д. П. Козолупенко // Философия и культура. — 2009. — №1 (13). — С. 81-86.
8. Крымский С.Б. Истина и мнение / С. Б. Крымский // Философские науки. — 1990. — №10. — С. 73-77.
9. Лем С. Библиотека XXI века : сб. : пер. с пол. / С. Лем. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. — 602, [6] с. — (Philosophy).
10. Мейлах Б.С. «Философия искусства» и «художественная картина мира» / Б.С. Мейлах // Художественное творчество, вопросы комплексного изучения / 1983. — Л., 1983. — С. 13-25.
11. Научная картина мира. Логико-гносеологический аспект : сб. науч. трудов / отв. ред. П. С. Дышлевый и В. С. Лукьянец. — К. : Наук. думка, 1983. — 271 с.
12. Неёлов Е. М. Волшебнo-сказочные корни научной фантастики / Е. М. Неёлов. — Л. : Изд. ЛГУ, 1986. — 200 с.
13. Осипов А. Н. Основы фантаствоведения : (пособие для культпросветучреждений и любит. объединений) / А. Н. Осипов ; всесоюзный научно-метод. народ. творч. и культ.-просвет. раб. — М. : ВНИЦНТНКПР, 1989. — 126 с.
14. Осипов А. Н. Фантастика от «А» до «Я»: (Основные понятия и термины) : краткий энцикл. справочник / А. Н. Осипов. — М. : Домограф, 1999. — 352 с., с ил.
15. Пути формирования нового знания в современной науке / отв. ред. М. В. Попович. — К. : Наук. думка, 1983. — 229 с.
16. Стругацкий А. Собрание сочинений. В 10 Т.; I, II доп. / А. Стругацкий, Б. Стругацкий. — М. : «Текст», 1991-1993.
17. Хлумов В. Роковые письма / Владимир Хлумов. — М. : Вече, 2002. — 400 с. (Серия «Жестокая реальность»).
18. Циолковский К. Э. Грёзы о Земле и небе: Научно-фантастические произведения / К. Э. Циолковский ; предисл. В. И. Севастьянова. — Тула : Приок. кн. изд-во, 1986. — 448 с., с ил.
19. Чернышёва Т. А. Фантастика и современное натурфилософское мифотворчество / Т. А. Чернышёва // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1983. — Л., 1983. — С. 58-75.
20. Щедрин А. Т. Космокреатика Ст. Лема и Д. Андреева: (Об амбивалентном характере современного натуралистического мифа) / А. Т. Щедрин // Дух и Космос: культура и наука на пути нетрадиционного миропонимания : тезисы докладов и выступлений

- междисциплинарного симпозиума. (Харьков, 28–30 сентября 1992 г.). — Х., 1992. — С. 127.
21. Щедрін А. Т. Наукова фантастика і позадоктринальні окультно-містичні вірування сьогодення: (культурний паралелізм і взаємний вплив у кризовому суспільстві) / А. Т. Щедрін // Наукові записки Харківського університету повітряних сил ім. Івана Кожедуба. Серія: Соціальна філософія, педагогіка, психологія. — Х., 2006. — Вип. 1 (25). — С. 41-63.
 22. Щедрін А. Т. Фантастика і сайєнтологічні вірування в культурі постмодерну / А. Т. Щедрін // POST OFFICE /Образи часу — образи світу. Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. № 700. Серія: «Теорія культури та філософія науки». — Х., 2005. — С. 53-69.
 23. Щедрін А. Т. Феномен «Мовчання Неба»: (соціокультурні виміри проблеми буття позаземних цивілізацій і «вторинне» міфотворення) / А. Т. Щедрін // Філософська думка. — К., — 2008. — № 3. — С. 47-61.
 24. Щедрин А. Т. Философский космизм и художественное творчество: встреча в космической живописи первой половины XX в. / А. Т. Щедрин // Современное миропонимание: духовные аспекты развития науки XXI века : материалы науч.-практ. конф. 7 мая 2010 г. — Днепропетровск, 2010. — С. 38-40.
 25. Щедрин А. Т. Философско-социологические, культурологические проблемы в раннем творчестве А. Кларка / А. Т. Щедрин // Культурна спадщина Слобожанщини. Культурологія. Саморефлексія національної культури у світі, що глобалізується : зб. наук. статей. Число 1. — Х., 2008. — С. 23-40.

Надійшла до редколегії 19.11.2010 р.